

Bandolers i bandolerismes en els plecs poètics catalans del segle XVI. Un exemple de “protoperiodisme”

Alejandro Llinares Planells
Universitat de València

1. Introducció

No hay pueblo ni aldea que en día de romería no se canten las coplas de un crimen, las hazañas de un bandido, la vida y muerte de un torero y hasta las calamidades públicas, las inundaciones, las guerras, terremotos y pestes. (Gutiérrez, 224).

El desig de comunicar notícies i les ganes de ser informat pertany a totes les èpoques de la història, almenys des de l'antiguitat fins als nostres dies. Cada període va buscar mètodes d'informació: cartes, sermons, pregons etc, però la invenció de la impremta va suposar una autèntica revolució en tots els sentits (Martínez). Amb la impremta es van editar llibres de multitud de disciplines científiques, però alhora també se'n feien altres més humils, és a dir els impresos que podien arribar a tots o quasi tots els sectors socials de la població ja que eren plens de baix preu, sense enquadrar (plecs solts), que permetien la lectura ràpida i la seua destrucció (semblants als periòdics actuals); que eren fàcilment transportables i podien adquirir-se en les ciutats i en pobles menuts. (Cañada, 19-20).

Aquests impresos no necessàriament estaven produïts per un individu considerat part de les classes populars, i el material no expressa perfectament la mentalitat dels sectors més humils de la societat, però parlem de literatura popular en tant que va arribar també aquests sectors i en certa mesura estava pensat per a ells. És cert que bona part de la població del XVI o del XVII era analfabeta, però com han demostrat els estudis de Ricard Exposito bastant famílies pageses i dels sectors populars urbans tenien almenys un individu que coneixia les primeres lletres (Exposito). Així doncs, molta gent llegia aquests impresos de manera indirecta, és a dir, escoltant llegir algú en veu alta ja siga un familiar, conegut o el propi quincaller que recitava en el càrrec, per eixa raó molt d'ells estaven redactats en vers, per ajudar a la recitació. A més, la majoria dels impresos solien portar un gravat en la primera pàgina relacionat amb la història, que feia que les persones que no sabien llegir entengueren mínimament el tema del plec, perquè com afirmà Javier Portús (404) “si existe un tipo de literatura que se asocia a la imagen, esa es la de cordel.”

Les temàtiques dels romanços són molt variades, però durant l'època moderna abunden els que parlen de captius, bandolers, els religiosos (goigs i estampes), batalles (com la de Lepant), de reis i reines, de moriscos, corsaris, el luxe i les modes, eròtics-burlescos (com els col·loquis valencians), entre altres. L'estudi de María Sánchez Pérez (336-368) sobre les relacions de successos escrites en vers al segle XVI del conjunt de l'estat espanyol, revela que els principals temes en aquest segle són: religiosos, miracles, captius, festivitats, esdeveniments relacionats amb la reialesa, desastres naturals o els martiris, perquè segons aquesta investigadora:

En estas manifestaciones del siglo XVI, se perfilan ya unos ejes temáticos que no cambiarán mucho, y que por tanto, se mantendrán prácticamente inalterables a medida que transcurra el tiempo y de este modo, podremos encontrarlos hasta el ocaso de esta literatura. Es cierto, que aunque, existen algunos temas que gozarán de gran éxito siglos después -como por ejemplo, las aventuras de bandidos y bandoleros- todavía no aparecen o no es muy destacable su presencia en el quinientos. (Sánchez,336-368)

Aquesta panoràmica estatal, *grosso modo*, no es pot extrapolar a la Catalunya de cinc-cents, perquè per aquest segle tenim constància d'almenys 15 impresos de cordell que parlen directa o indirectament del bandolerisme en terres catalanes. Sánchez Pérez sols analitzà els impresos escrits en castellà, però si parem atenció a l'idioma en què estan escrits els textos observem una clara diferenciació temàtica en el propi Principat. Per un costat els textos escrits en castellà tracten temes que podrien interessar de la mateixa manera a la població catalana com a la resta de la Monarquia Hispànica, és a dir, eixides i entrades de la família reial, la lluita contra el turc, captius o successos sobrenaturals.¹ Per altra, els plecs editats en català en el primer segle de l'època moderns s'ocupen “de noticias de interés local y mediterránea, la lucha contra los piratas en la costa y contra los bandoleros en todas partes” (Fernández, 78-79).

Per eixa raó en Catalunya, des de la tercera dècada del segle XVI, aparegueren plecs de cordell relacionats directa o indirectament amb bandolers com a mètode de difusió d'una captura o execució, o simplement com un mitjà amb el qual les institucions de la monarquia o les regnícoles canalitzaren el seu discurs contra el bandolerisme per tal que arribés a un major nombre de gent possible i d'aquesta manera guanyar-se l'opinió pública. Durant aquest segle, els lectors s'habituenen a llegir o escoltar esdeveniments d'actualitat, tant de magnífics com de terribles, i això va constituir el que avui es coneix com relacions de successos (VV.AA , 2008).

Dels 15 impresos poètics sobre el bandolerisme que tenim notícia que s'editaren al llarg del XVI hem pogut localitzar i consultar 13. Aquest textos estan escrits en la seua totalitat en català, compostats en vers i amb una llargària de quadre fulls la majoria. Encara que cinc dels plecs no tenen un gravat, la resta presenten un en la primera pàgina que representa la tortura o l'execució del bandoler, per a gent analfabeta reconegué la temàtica del document per la xilografia.² Malgrat que els impresos es distribuïren per bona part de la geografia catalana, la totalitat dels textos de bandolers del XVI es van editar en impremtes barceloneses. La producció literària barcelonesa en aquest segle tenia un pes més que destacat, i segons Montserrat Lamarca (21-22): “mereix una atenció especial la gran quantitat de plecs solts que es publicaren durant aquest segle a Barcelona, més d'un deu per cent de la totalitat d'impresos conservats.” Encara que en el cinc-cents ja hi havia en la ciutat comtal uns 36 impressors sols coneixem a quatre que van estampar textos poètics de bandolers en els seus negocis i dos llibrers que els van vendre posteriorment.³

¹ Aquest és el panorama que ens presenta María Sánchez en els seus estudis.

² Vegeu les fig1 i 2 de les últimes pàgines a mode d'exemple.

³ Taula d'elaboració pròpia amb les dades dels impresos i la informació que arreplega l'estudi de Montserrat Lamarca sobre la impremta barcelonesa del XVI.

Taula 1

Impressor	Anys en actiu	Nombre de plecs de bandolers
Vídua de Montpezar	1572-1576	1
Jaume Galvan I	1576-1580	1
Vídua de Montpezar i Claudi Bornat	1573-1576	1
Claudi Bornat	1553-1580	1
Llibreters	Anys en actiu	Nombre de plecs de bandolers
Joan Burguès	1573-?	4
Claudi Bornat	1553-1580	2

Pere Montpezat va ser un impressor important en la primera meitat del XVI, imprimint el seu darrer llibre en 1562. La segona dona d'aquest, Eulàlia, continuà amb l'ofici com era habitual en les impremtes després de la mort del titular del negoci.⁴ Aquesta signà com a impressora un plec de cordell sobre la presa dels bandolers a Igualada al 1573 i un sobre la captura del bandit Joan Poch junt a Claudi Bornat perquè aquests dos i Samsó Arbús, encara que aquest últim no signà el plec que estudiem, formaren una associació d'impressors (Lamarca, 48). Jaume Galvan tenia el taller en el carrer San Domènec, i entre 1576 i 1580 imprimí 10 títols en castellà, llatí i català però sols es coneix un sol plec poètic en la seua producció i aquest fa referència a la captura i execució del malfactor Montserrat Poch (Lamarca, 96). Claudi Bornat fou una de les majors personalitats en el negoci de la lletra impresa, desenvolupant tasques d'impressor, llibreter i editor, regentant un impremta en el carrer de la Calceteria. Bornat figura en la graella com a impressor i llibreter amb un i dos plecs respectivament, més el que estampà amb el negoci conjunt amb la vídua de Montpezar (Lamarca, 60-75). El mateix impressor podia fer al mateix temps el paper de venedor, una pràctica habitual en segles posteriors, però Bornat signa els plecs de manera diferent si desenvolupa una funció o un altra: si fa la feina de venedor apareix: "Venense en Barcelona en casa de Claudes Bornat llibreter" i si imprimeix els plecs la nota diu: "Estampades en Barcelona, al Llicencia, en casa de Claudes Bornat Any. M.D.LXXIII." El cas més significatiu és el del llibreter Joan Burguès, que s'especialitzà en la venda de textos poètics de bandolers fins al punt que sols coneixem aquest personatge pels quatre plecs que s'han conservat de 1573, fent constar en els textos "Venense en casa de Joan Burgues a la plaça Nova." (Lamarca, 134).

Encara que comentarem en les següents pàgines els possibles motius pels quals s'imprimiren textos poètics de bandolers, ara donarem una visió de conjunt de la totalitat dels impresos perquè resulte més comprensible i visual en aquesta graella:

⁴ Vegeu la publicació digital de la Biblioteca Nacional de España (BNE) sobre les dones impressores a l'època moderna. http://www.bne.es/es/Micrositios/Guias/MujeresImpresoras/Siglos_XVI-XVII/ (consultat el dia 5/11/2017).

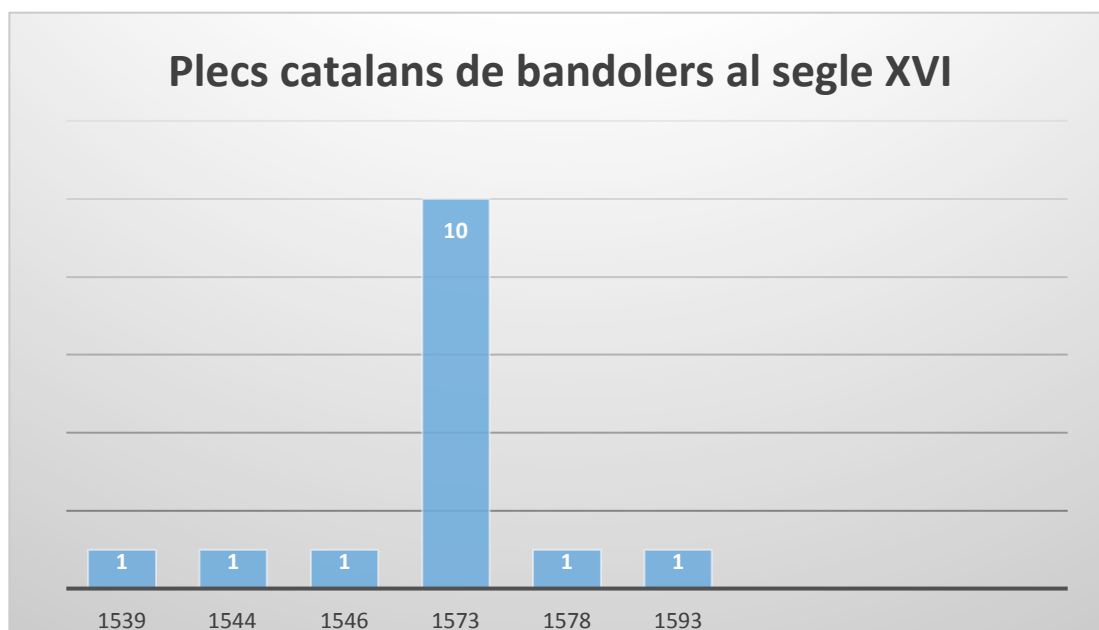

Figura 1

Els 15 impresos coneguts s'imprimiren en moments puntuals, en els quals les autoritats pretenien llançar un missatge a la població o estendre la notícia de l'èxit d'una empresa de persecució a algun cap de quadrilla famós. L'inici de la temàtica la trobem en 1539, l'any en el què es llançà la pragmàtica contra els bandolers de Carles V. En 1544 s'imprimeix un text per donar notícia de la captura d'un dels membres destacats de la quadrilla del bandoler Antoni Roca aprofitant aquest per reproduir part de la pragmàtica de 1539 i dirigir advertències contra el cap de la quadrilla. En 1546 es captura i s'executa al propi Roca, i s'edità un imprès narrant els últims moments d'aquest. En la dècada del 1550 i 1560 no tenim constància de cap exemplar popular sobre bandits. No sabem cert a que pot respondre aquesta tendència perquè en temps dels virreis Afán de Ribera (1554-1558) i García Álvarez de Toledo (1558-1564) les persecucions a les quadrilles de bandits foren constants, inclús aquest segon arribà a afirmar que "Tota Catalunya està plena de bandoleros" detenint a tant gent pel bandolerisme que sigui necessari ampliar, amb dues cases més de la plaça del Rei, les presons de Barcelona.⁵ Si bé es cert que cap quadrilla en aquest temps tingué la importància, a nivell real i mediàtic, dels protagonistes dels impresos com Roca o els germans Poch.

En la dècada de 1560 si contem amb una important quadrilla encapçalada per Bartomeu Camps, que perfectament podria haver sigut protagonista d'alguns textos de cordell.⁶ Malgrat això, en les dècades de 1560 i 1570 les autoritats es van esforçar per organitzar les Unions i Agermanaments de les distintes vegueries per fer front al bandolerisme com bé podem veure en un imprès en prosa de 1565 titulat *Concordia e unio feta y fermada per la ciutat de Barcelona e altres lochs de la vegaria estreta d'aquella. Sobre la expulsio dels bandolers y mala gent*. (Ed. Aguiló 1923, núm.1492) Aquestes iniciatives podrien dur aparellades una extensa propaganda, com passà en les Unions del XVII, però les del XVI no arribaren a ser efectives perquè els barons locals mai facilitaren les coses dins de la seua jurisdicció i molts estaven immersos en les lluites de bàndols (Torres 1991, 161-162). La pujada en la producció del textos editats

⁵ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reg. 4.742, f.200.

⁶ Afirmem això per la importància que tingué aquest bandit, comparable a la de Roca o els Poch però malgrat això no s'imprimí cap imprès sobre la seua execució al 1565, o almenys no en tenim notícia.

en 1573 respon a diverses causes: la més important fou l'èxit d'una important empresa de persecució contra diverses quadrilles als voltants d'Igualada i la posterior captura de dos dels principals caps de quadrilla de la segona meitat del XVI com eren Joan Escuder i Joan Poch. En 1578 es capturà a l'altre germà de la quadrilla de Poch, Montserrat, i s'edità un text sobre aquest esdeveniment. L'últim plec no l'hem pogut localitzar, per tant no sabem el seu contingut, però entre 1592 i 1597 els documents de la Cancelleria dels virreis fan constants referències als bandolers “nyerros”, per tant aquest imprès pot ser l'inici de l'extensa propaganda contra aquesta parcialitat que proliferà en el segle posterior, però no deixa de ser una hipòtesi. (LLinares, 2017)

Aleshores no sabem perquè uns cap de quadrilla foren els protagonistes dels impresos de cordell i altres no, i tampoc podem donar una explicació satisfactòria a l'absència d'impresos en la dècada de 1550 i 1560, encara que es possible que existiren i no s'haguessin conservat. Malgrat aquestes preguntes sense resposta satisfactòria, en les següents pàgines analitzarem amb més deteniment els impresos que han arribat fins als nostres dies.

2. La pragmàtica de 1539 i l'inici de la temàtica bandolera

Els pocs treballs relacionats amb la literatura popular i el bandolerisme estableixen com a inici d'aquesta temàtica l'any 1544, llevat de Pep Valsalobre, però en realitat cal retrocedir almenys cinc anys per comprovar que en un romanç de 1539 ja es fa referència al món de les parcialitats i del bandolerisme. Aquest és un vers per recordar al virrei Frederic de Portugal després de la seua mort al gener del 1539, (Ed. Aguiló 1900)⁷ on es percep que el bandolerisme ja era un problema per al Principat:

De bons homes era amat
E de molt era temut
Y de tots era lohat
Per jutge james vençut
La justícia anava arreu
[...]A ladres (*sic*) no perdonava
Ni a homes matadors
Moltes forques enramava
De delats saltejadors.
Catalunya resta *en pau*
Per lo seu gran regiment.

Malgrat que el text explica que aquest virrei ha sigut inflexible contra els criminals i ha aconseguit que Catalunya estiga en pau, el problema del bandolerisme ni de bon tros estava resolt en aquests anys. Després de la mort d'aquest les principals quadrilles, com la de Moreu Cisteller o Antoni Roca, tingueren el seu moment d'auge. No és coincidència que el primer plec que fa referència al bandolerisme s'edités al 1539 perquè, en març d'aquest mateix any, es promulgà la pragmàtica de Carles V contra el bandolerisme (Borràs). Per a Joan Reglà, la publicació de la pragmàtica posava de relleu la difusió del bandolerisme com a fenomen social, amb atenció especial a les quadrilles i els seus abusos, més que als antics bàndols nobiliaris. La pragmàtica prohibia que cap persona “gose ni presumisca anar ab quadrilla”, entenent per quadrilla més de tres homes armats, baix pena d'assots o dos anys de galeres. A més estableix que tothom té el deure: d'avisar les autoritats si veuen gent aquadrillada, ajudar amb la seua persecució i, a més, prohibeix ajudar als perseguits (Reglà, 44-52).

⁷Cobles a la mort del excel·lentíssim Don Frederich de Portugal. Endreçades a la Sacra Real Magestat del Senyor emperador Don Carlos, y vuy benaventuradament regna. (Ed. Aguiló 1900).

Després de la promulgació de la pragmàtica es fan populars els principals caps de les quadrilles del Principat, i el 1544 apareix el que Josep Gisbert va qualificar com “la més antiga cançó de bandolers que es coneix del cançoner català” (Gisbert, 24) i aquesta és: *Cobles novament fetes per Pere Giberga contra tots los delats de Catalunya i secaços d’Antoni Roca: recordant los la cruel sentencia y mort del Galipapo y altres dos de lur companyia: la qual passara per tots ells si no buyden la terra.* (Ed. Aguiló 1900, 305-308). Aquestes cobles narren l’execució d’un bandoler anomenat Galipapo, però la missió final era donar un missatge clar als bandolers que encara estaven per Catalunya perquè cessaren les seues activitats i se’n anaren a l’estranger:

Malfactors Buydau la terra,
 No us vullau més detenir
 Guardau vos de la desferra
 del carrer de Regomir⁸
 (...) Vagen fora de Cathalunya,
 Vagen fora daquest terme
 Los nadius yls de Cascuña
 (...)Vagen fora los mals homes
 Traydós lladres y omicides,
 Fins dones, minyons y homes

Quan s’escriu aquest text, Antoni Roca estava a França fugint de la justícia i les cobles se’n fan ressò: “Vagen fora, tres la soca/ les raelis mig arrencades/ puis es fora Toni Roca/ vagen-se’n los Pujades/ muiren tots tenallades/ puis roseguen ja el dogal.” La criminalització dels bandolers arriba a tal punt que els versos afirmen que són homes que actuen per mitjà del diable: “No us engan més lo diable/ y el que us han ganat fins ara/ quel que us feya millor cara/ trabareu més variable/ passau dels Alpes la serra.”

Però a més de criminalitzar els bandolers i llançar-los un missatge d’advertència clar, el text va dirigit als protectors d’aquests, fent referència als principals bàndols de Catalunya de la primera meitat del XVI, és a dir els Pujades i els Sentmenat que solien actuar al Camp de Tarragona i Vilafranca del Penedès:

No us engan ser de Pujades
 Ni de Semenat Valença
 Que sols no us farau parença
 Que dolguen les tenallades.

Adverteix a les quadrilles que no els queden protectors, perquè no els ajudaran més, com bé deia el decret de Carles V:

Fogiu cases de pagesos
 Y de capellan y frares
 De compares y comares
 Quens voldrien morts o presos
 Cavallers noy han na terra
 Que us gosen res favorir.

En el text es pot observar que la condició social dels protectors dels malfactors podia anar des d’un pagués fins a un noble, passant per les capes eclesiàstiques. Però en el romanç podem trobar versificades, fins i tot, parts de la pragmàtica del monarca

⁸ “Guardau vos de la desferra (sic) del carrer de Regomir” es repeteix al final de cada vers fent referència a un carrer de Barcelona on es passejaven els reus abans de ser ajusticiats.

contra els bandolers, concretament la part que determinava que calia castigar sense pietat els simpatitzants dels bandits, encara que foren de l'estament noble:

Qius honrava y nous desterra
 Tenallar mereix morir.
 Quius vey a fer sacrilegis,
 Robos y traycions devia
 Lora y el jorn acollia
 perdre tots lurs privilegis

Si aquest plec fa al·lusió a Antoni Roca com un dels principals caps de quadrilla, dos anys després d'aquesta edició, al 1546, se'n va editar un altre molt paregut però centrat en la mort del bandoler, executat el mateix any en què es publicà la seua relació amb el títol: *Cobles fetes ara novament sobre la justícia i cruel mort d'Antoni Roca, escandalitzador de tota Catalunya i de Sebastià Corts, son companyó* (Ed. Aguiló 1900. 345-348). Cal explicar de manera breu qui era aquest bandoler i per què fou tan important en la primera meitat del XVI. Roca era natural de Sant Joan de les Abadesses (el Ripollès) i la primera vegada que apareix en la documentació és en les treves signades en la guerra de Castellbó a l'Alt Urgell. Sabem que fou ordenat capellà, i per a Àngel Casals això responia a una estratègia de molts bandits per a evitar que, en cas de ser capturats, se'ls apliqués la pena capital, ja que l'Església no podia condemnar a mort als germans que formaven part de la seua comunitat, encara que si el bandoler era important, l'única diferència amb un laic era que el procés s'allargava amb la justícia civil. (Casals, 39), El major protector de Roca fou Bernat de Pinós, que era membre de les parcialitats dels Sentmenat, que hem vist que apareixen en el text anterior, i estaven enfrontats als Pujades per temes d'honor entre les dos famílies. En la dècada del 1540 el bandoler es convertí en el principal cap de quadrilla de Catalunya, i el virrei Aguilar llançà una gran persecució contra aquest, oferint 200 ducats per la seua captura afirmant que "ahora nos da mucho Trabajo Antonio Roca en este Principado, haciendo las bellaquerías que puede." (Casals, 44) La persecució fou tan intensa que aquest va haver de refugiar-se a França, encara que tenia factors que eren membres de la Reial Audiència i representants del monarca. El virrei Aguilar estava obsessionat per prendre el bandit però mentrestant n'executà un dels germans d'aquest i un important cap de quadrilla del moment, Moreu Cisteller al 1543, aliat dels Pujades i per tant enemic de Roca.

Quan el context es posava complicat per al bandoler, fugia a França de manera prou habitual, i allí comptava amb la protecció de diferents nobles, fins i tot del monarca Francesc I, que utilitzà determinats bandolers per a lluitar contra la Monarquia Hispana: aleshores a Carles V li preocupava una actuació dirigida des de França a terres catalanes. (Casals, 55-56). La situació era tan tensa que la captura del lloctinent de Roca, Joan Pere Malavaniz, conegut com a Galipapo, es convertí en un espectacle públic i propagandístic a favor del virrei, com hem vist en el plec anterior. La mort d'aquest bandoler va fer que Antoni Roca s'aliés definitivament amb el monarca francès, comandant una tropa de tres mil homes, la majoria gascons, amb l'objectiu de saquejar la Cerdanya. Per aquest motiu Carles V li digué al virrei de Catalunya que era prioritari capturar al bandoler. (Casals, 56) La captura va ser resultat d'una complicada operació en què el traïren els seus valedors, entre ells el governador de Narbona. I la hipòtesi que apunta Casals és que aquest bandoler no fou capturat fins 1546 pel context internacional, és a dir, en temps de conflicte entre la Monarquia Hispànica i França on el bandit era útil per als segons, però una vegada signada la pau de Crépy al setembre de 1544 ja no ho era, i el mateix secretari del rei, Francisco de los Cobos va autoritzar les

negociacions amb els francesos per a capturar Roca. Una vegada detingut, va ser lliurat a la Inquisició per la seua condició de capellà. Aquesta no l'executà però feu un acte públic a Barcelona en què el desposseí de la seua condició d'eclesiàstic, (Casals, 64-65)⁹ seguidament fou enviat a la presó on sigué torturat i sentenciat a mort. Com bé apareix en la relació de cordell: “l'atenallaren”, li amputaren les mans i orelles, el degollaren, i finalment el feren trossos, i el seu cap fou penjat a la porta de la ciutat. (Casals, 67)

A més de relatar amb tots els detalls la mort del bandoler, la tasca principal del text literari era, d'una banda, narrar l'horror de la mort del delat que va escandalitzar la Catalunya del XVI i, de l'altra, que els altres bandits que encara anaven aquadrillats cessaren les seues activitats:

¿Per què, doncs, feu tant de mal
Si sabeu que el pagareu?
Mirus, malvats, en lespill
Aquell que tant ha regnat
Nous poseu en tal perill
Que cascú hi serà enganat

Joan Fuster creu que el text estaria escrit per un clergue o un jurista, perquè el relat fa al·lusions a la Bíblia, destacant la referència a l'Èxode de l'Antic Testament quan diu: “Y la sancta escriptura diu (*oculorum pro oculo dentem pro dente*)” al·ludint a la llei del talió com a mètode de justícia contra els bandolers.¹⁰ Cal recordar que Roca era clergue i que la Inquisició també actuà contra ell com explica el text.¹¹ Fins i tot en l'anterior història l'anomenen una vegada com “mossén Antoni.” (Fuster, 70-71).

En aquestes cobles tan cruentes en què criminalitzen de totes les formes el reu, hi ha un episodi que pot ser qualificat de certa “humanització” per al bandoler, és a dir, la narració de la visita de la mare de Roca quan aquest està a la presó esperant a ser sentenciat. Malgrat això, el que farà aquesta dona és ratificar la sentència de mort pels actes criminals que havia comés el seu fill, perquè sols Déu podia salvar-lo:

Sa mare yo he sabut
Que va anar a la presó
perquè no fos dessebut
li va dir- Mira maret so
prech te molt vullés mirar
per ta ànima mesquina
treballa per la salvar
Que altre no si pot ser
Que el teu cor ha de pagar
donch pensa en deu vertader
quell sols te pot salvar.

Finalment es llança un missatge a altres malfactors advertint que ells faran el mateix recorregut que Roca si no canvien. També apareix una alabança al virrei, el marquès d'Aguilar, i s'interpreta que aquest ha posat fi al bandolerisme amb la mort de Roca. Sabem que òbviament no fou així, però les ostentacions de triomfalisme després de la

⁹ Hi van rentar les mans del bandoler per llevar-li els olis sagrats amb què havia estat ungit quan fou ordenat, seguidament li van llevar els hàbits i la tonsura.

¹⁰ Bíblia vulgata: *Exodus* 21:24.

¹¹ “Nostre pare inquisidor/ cert molt be representava/ de a fe esser defensor.”

mort d'un important cap de quadrilla són abundants en els diferents textos, com la interpretació que s'ha posat fi al problema.

Els dos plecs criminalitzen l'acció del bandoler, i malgrat que en alguns passatges pareixen cites cultes (fórmules jurídiques i morals), segons Bojničanová (21) s'hi percep una:

Aproximación al tipo de poesía de “fil y canya”, acorde con las preferencias del populacho, de modo que allí tenemos explicado el tremendismo y la morbosidad de algunas escenas. Los versos de tipo “sang i fetge”, satisfacían la curiosidad malsana del público vulgar

La investigadora Renáta Bojničanová va comparar els dos romanços de Roca amb una cançó eslovaca de 1549 sobre la mort del bandoler Matiaš Bazald i pogué observar grans similituds entre les dues, com la criminalització del bandoler, la narració dels detalls de càstig i la humiliació de l'execució, cites bíbliques¹² o referències als protectors dels malfactors. Per aquesta raó, l'estudi conclou afirmant que tenien unes característiques comunes en la literatura popular al servei de la propaganda política dels Habsburg. (Bojničanová, 22-23). Malgrat que les cobles són similars, la primera se centra molt més a advertir al mateix Antoni Roca, després d'executar el seu company Galipapo, i el segon plec, una vegada mort aquest, es dirigeix sobretot a la població en general i especialment a simpatitzants i companys del difunt.

3. Els fets d'Igualada

El 1573 aparegueren bona cosa d'impresos relacionats amb el bandolerisme, i més contretament amb la seua repressió, dels quals se'n han conservat bona part. En tenim comptabilitzats 10 romanços, dels quals hem localitzat i consultat nou ja que no hem trobat: *Coblas fetes per Francesch Gomar, de la vila de Ygualada, sobre la mort y presa de Camadall, y lo Moreu Palau y Cascavell, que entre morts y presos foren LXII, los quals prengué y matà lo sometent de dita vila a 30 de marcs, 1573.*¹³ Dels nou plecs, sis fan referència als fets d'Igualada, dos d'ells a la captura i la mort del bandoler dels germans Poch i un altre a la captura del bandoler Joan Escuder, conegut com “*lo Luterà.*”

Començarem per explicar què passà a Igualada el 1573 per entendre perquè es compongueren set relacions (comptant la que no hem pogut consultar) d'aquests esdeveniments. L'execució de Moreu Cisteller i Antoni Roca donà un fort colp al món dels bàndols, però amb el temps es formaren quadrilles molt fortes com la de Bartomeu Camps¹⁴ i després la de Moreu Palau, Pere Cavell, Camadall, Gralla o Escalés que assolaren el Principat en la dècada de 1560 i 1570. Mentre les quadrilles estaven creient arreu del Principat, també ho feia la inseguretad i el clima de violència social. Per aquesta raó les autoritats catalanes veien necessari crear una força comuna, una unió, entre els territoris de reialenc i senyoriu. Els consellers de Barcelona enviarem missives a les principals ciutats catalanes, com Igualada, per tal que signarem “la unió” per acabar amb els bandolers, encara que “tenim per cer que sia cosa voluntaria, comes se fermara per acabar amb els days e robos”, els consellers prometen a les autoritats d'Igualada, que estaven sofrint les accions de les quadrilles des de feia temps, que amb

¹²En la cançó eslovaca també s'utilitzà una cita de l'Antic Testament, d'una part del capítol 33 del profeta Isaac on al·ludeix a la llei de Talió: “Ay, pecador, ¿por qué asaltas?/ Lugo a ti se asaltarán.”

¹³Josep Romeu els incorpora al seu inventari amb les dades procedents de Rosenthal, (1903?), però tampoc va saber localitzar-los.

¹⁴Executat a Barcelona el 1565.

la Unió “los lladres e fascineros sien castigats perquè los bons puguen viure descansats en ses cases y la terra no reba mes infàmies”.¹⁵

Per tant, els territoris Igualada i voltants, eren llocs on els bandolers solien fer de les seues i on posar en pràctica els mètodes de la Unió per perseguir les quadrilles. Això és pogué veure el 29 del març de 1573, quan membres de les cinc quadrilles més importants de Catalunya estaven en la localitat de Jorba (prop d'Igualada). Es publicà una crida per tal que la població d'Igualada ataqués als bandolers. Al dia següent, quan els delinqüents estaven a dos quilòmetres d'Igualada, van ser envestits per uns pocs igualadins, als quals se sumaren el sometent de la vila i altres forces de la vegueria comandades per Andreu Moray, comissari reial, Onofre Garreta, lloctinent de sots-veguer, i gent afí a Jaume Pau, procurador del duc de Cardona a la Conca d'Òdena i resident a Igualada. La gent de Franquesa i les autoritats igualadines posaren totes les seues forces per combatre els bandits, els homes de Franques estaven amagats en un mas pròxim a Igualada i en veure els bandolers els atacaren, fent que aquests es retiren.¹⁶

Els malfactors pogueren recompensar-se i entraren en algunes cases dels veïns d'Igualada destrossant el que es trobaven al seu pas i matant alguns caps de família. Aquest fet propicià el temor de la població de la vila, que arribà a desestimar la idea de fer front als bandits. En aquets moment el consell de la ciutat animà a la població a continuar la lluita

[...] Perque altra manera no compliran al serney de Deu y de sa magestat y aixi Gaspar Mas, vei de la ciutat, agafa la bandera de la universitat, que sol eixir als sometents ordinaris, y anaren a buscar els vandolers, que estaven a mig quart de llegua d'Ordena.¹⁷

Finalment caigueren morts diversos bandolers, i altres es refugiaren en un mas. Els perseguïdors començaren un setge al rebutgi del bandits, intentant incendiar la casa per fer eixir als bandits “ordenaren tallar lennya per fer dit foch.” Finalment van sortir del mas “algun corregeren i foren morts al moment, altres presos.” Els bandolers vius sofriren un interrogatori a Igualada, i el cosos d'alguns dels morts foren exposats publicament a la plaça de la vila, com el cap de quadrilla “Camadall”.¹⁸

La lluita finalitzà amb 22 bandolers morts i 38 capturats, immediatament, Jaume Pau divulgà la notícia i el germà d'aquest, doctor del Reial Consell Criminal, informà directament al virrei i als diputats. El dimecres un d'abril fou enviada la relació “dels ladres y bandoler morts y presos” i el dos d'abril arribaren a Barcelona els 38 presos, custodiats per 200 arcabussers reclusos en la gran sala del palau de la Generalitat. El dia set es col·locaren a Barcelona, en la Generalitat, damunt d'una atzembla i ficats dins d'una gàbia, els 23 caps dels bandolers morts a Igualada, però l'esdeveniment causà tanta curiositat que calgué tancar les portes per l'aglomeració de gent. Només cinc dels 23 caps foren col·locats després al voltant del palau. El dia nou es publicà la sentència dels bandolers vius, per la qual només un fou alliberat, mentre la majoria acabà executada o condemnada a galeres. (Segura, 513-517)

A mesura que es desenvolupaven els esdeveniments anaven escrivint-se romanços que es venien arreu de Catalunya perquè:

¹⁵ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Lletres closes. 1B-VI-59.

¹⁶ ACA, Generalitat, Sèrie V, núm 287, f. 849.

¹⁷ ACA, Generalitat, Sèrie V, núm 287, f. 852.

¹⁸ ACA, Generalitat, Sèrie V, núm 287, ff.864-868.

La gent, tan impressionable, amb la seua curiositat voraç volia informació sobre uns fets concrets produïts dins d'un context dramàtic que l'afectava vivament. Conseqüència: poetes a sou d'editors, llibrets, impressors, cantaires, cecs i d'altres recitadors de carrers i places compongueren i divulgaren tot un seguit de papers impresos avinents que contenien la informació recollida i elaborada. (Romeu, 272-275)

Analitzant-los cronològicament, segons la descripció realitzada per Josep Romeu, caldria començar per les *Cobles ara novament fetes sobre la presa de sexanta bandolers, 22 de morts, 38 de vius, ab los noms dels bandolers, tots anomenats a la daria. Ab bon estil*. (Ed. Romeu, 282-285) Aquest plec probablement va ser escrit després del dia dos d'abril, quan els presos entren a Barcelona, i abans del set d'aquest mes, que és quan porten els caps. Les cobles s'adrecen a la gent d'Igualada i en lloa l'esforç per lluitar contra els bandolers:

O noble gent d'Aygalada (*sic*)
 Gran fama vuy tots guanyau
 Pus an pres lo Cascavel
 Camadall, Moreu Palau.¹⁹

En els diferents versos s'anomenen els principals personatges morts a Igualada, acusant-los de diferents delictes com robar, matar o extorquir, per justificar-ne la mort. Com hem comentat abans, sabem que es compongué poc després que els bandolers morts entraren a Barcelona perquè la part final del text relata aquest esdeveniment i no prossegueix més endavant:

Molt gran honrra los varen fer
 Entrant dins en Barcelona
 Tant que dins de un carrer
 May se véu tant persona
 [...] Treynta-vuyt n'i arribaren
 Portant-los de dos en dos.²⁰

La següent composició, *Cobles Noves del rebato y encontre an tingut los bandolers y lladres adalats ab la gent del rey dels senyors de diputats del general de Catalunya* (Ed. Romeu, 292-295). és molt pareguda a la primera, fins i tot degué copiar de la primera la relació dels bandolers empresonats,²¹ però es centra a condemnar els bandolers de manera més emfàtica:

Inmortals crech que pensàveu
 Eren vostres mals affanys
 De matar nunca cessàveu
 Ni de robar ab esgany
 [...] Molts prest pagaran sos mals
 Los fafuchs y llastimats

Però la major diferència amb la relació anterior és que les lloances per la captura no les va rebre la vila d'Igualada sinó els senyors diputats de Barcelona:

¹⁹«Pus an pres lo Cascavel/ Camadall, Moreu Palau» es repetit al final de cada vers en record als principals caps de quadrilla que caigueren derrotats a Igualada.

²⁰Al final enumera un per un la relació de noms dels bandolers que han pres per ordre dels diputats.

²¹Aquesta hipòtesi és presentada per Josep Romeu.

Ara podeu estar plans
 Gent brivona y adalats
 Puix vos han lugat les mans
 Los senyors diputats.²²

Les *Cobles novament fetes sobre la mort de Moreu Palau, Cascavell y Camadall y de la Companyia, a causa de l'ordre del magnífich president de la conca d'Òdena, del ducat de Cardona, 1573*, (Ed. Romeu, 286-292) copien els primers versos del segon plec citat, però aquestes relaten les activitats criminals dels bandolers abans de ser apressats a la Conca d'Òdena:

Ans de comptar la jornada
 Vos diré una crueltat,
 Que aquesta gent malvada
 Havien determinat
 De saltejar alguns lloch
 Los quals diré, si escoltau,
 Que són en la Conca d'Òdena
 Hont soch mort Moreu Palau

Aquest romanç busca donar el mèrit dels fets a la vila d'Igualada per davant d'altres parts implicades en l'empresa de persecució. Cada relat ressalta l'autoria d'una de les parts implicades en els fets i això és perquè, segons Romeu, els esdeveniments tingueren tanta rellevància i el virrei n'estigué tant satisfet que volgué donar una recompensa a les parts implicades. Això propicià un conflicte d'interessos perquè Jaume Pau Franquesa rebé dels diputats una cadena valorada en 500 lliures barcelonines i del Reial Consell Criminal una recompensa de 2.500 lliures, front a la protesta de la vila d'Igualada que creia que la recompensa tenia que ser per a ella, encara que finalment la vila d'Igualada rebré recompensa econòmica.²³ Els consellers de Barcelona no estalvien elogis per referir-se a la valentia dels igualadadins: “ho feren tant be que ab lajuda de Deu, i dels qui acudirem, lo mateix dia los prengueren i mataren”²⁴ però la documentació també apunta que molts veïns de la vila prengueren la vida en mans dels bandits:

En la presa i mort de dites persones fossen trobades moltes persones y també se stassen algunes viudes carregades de criatures per haver los dit delats, en lo encuentre, mort a llurs marits. Alguns gent pobre y miserable, desitjant nosaltres que un acte tant principal y tant en servey de Deu y de Vostra Magestat, no reste sense particular satisfacio de tots²⁵

Un plec distint als altres és: *Summa del testament de part dels bandolers de la companyia de Moreu Palau, Cascavell y Camadall, a sis de abril, 1573*.²⁶ Aquesta relació és citada per Romeu, que pren la referència de l'inventari de Jacques Rosenthal però reconeix que no va saber localitzar-lo i per tant no la va poder consultar

²²El plec narra com aconsegueixen empresonar els bandolers i al final de cada estrofa repeteix que ha estat fet gràcies a “los senyors diputats.”

²³ ACA, Generalitat, Sèrie V, 202, 15. En aquesta referència document s'especifica la quantia que cobraren les autoritats i veïns de la vila d'Igualada.

²⁴ ACA, Generalitat, Sèrie V, núm 202, 12.

²⁵ ACA, Generalitat. Sèrie V, núm 202, 11.

²⁶.Biblioteca Nacional de Catalunya (BNC), Sig: 6- IV-39. A diferència dels altres plecs relacionats amb els fets d'Igualada que estan escrits en cobles, és a dir en l'octava clàssica de la metria catalana que s'utilitzava ja en l'època medieval, aquest està escrit en versos de quatre síl·labes.

(Valsalobre, 287-364).²⁷ No obstant això, per fer aquest treball hem localitzat i analitzat un exemplar que estava en la Biblioteca Nacional de Catalunya. Dèiem que és distint als anteriors relats perquè no se centra a narrar els fets que passaren a Igualada, sinó que és una mena de testament dels bandolers vius de la quadrilla de Moreu Palau, Cascavell i Camadall que eren tres caps de quadrilla que acabaren morts en aquells esdeveniments.²⁸ El text es pot datar amb total exactitud perquè en el mateix títol apareix la data de 6 d'abril, és a dir, un dia abans que dugueren els caps a Barcelona i quan els bandolers vius feia quatre dies que estaven a la ciutat comtal. Aquest plec i l'anterior van ser venuts pel llibreter barcelonès Joan Burguès i encara que l'anterior no està datat, en aquest fa referència a ell quan comença a donar noms de bandolers en presó:

Y los demes
 Los he notats
 Y estampats
 Los trobareu
 Sin comprareu

El text fa una relació de noms de bandolers capturats, que s'intenta demostrar que estan peneditos dels grans pecats que han causat en la seua trajectòria criminal. Els reus sabien ja la seua sentència, i l'única cosa que podien fer era salvar la seua ànima. Per aconseguir això donen diners, a mode de testament, als eclesiàstics:

Item senyor
 tots los pregam
 Pus nos ne anem
 be anirem
 Com merexem
 per so perdonem
 Y també donen
 algun diner
 Per fer lo be
 a nostres animes
 Ab moltes llàgrimes

El dia set d'abril es publicà, *Testament y codicil en lo qual fa legats la presó de Barcelona als bandolers de la companyia d'Ànima Pecadora, fet a set de abril, 1573*.²⁹ Aquest imprès consta en l'inventari de Pep Valsalobre i Josep Romeu, però cap dels dos va saber localitzar-lo, però nosaltres hem pogut trobar un exemplar en la Biblioteca Nacional d'Espanya. El set d'abril és quan dugueren i exposaren els caps dels bandolers morts a la ciutat de Barcelona, per això l'imprès presenta un gravat en la primera pàgina que mostra la decapitació d'un dels bandits, amb un fons que representaria el lloc on lluitaren contra els bandolers, als voltants d'Igualada.³⁰ El contingut del text és molt paregut al del plec anterior, és a dir, una mena de testament fictici on els bandits es peneixen dels seues actes per intentar salvar la seua ànima. En aquest s'esmenta per primer vegada a l'important cap de quadrilla Joan Escuder, que en aquest moment

²⁷ Pep Valsalobre el cita agafant la referència de Romeu, però tampoc el localitza.

²⁸ Hem pogut arribar a eixa conclusió perquè al final del plec *Cobles ara novament fetes sobre la presa de sexanta...* apareix una relació dels noms dels bandolers vius i morts després de la lluita: entre els 22 que moriren trobem els noms de "Lo Moreu Palau", "Pere Cascavel" i "Lo onrat d'en Camadall."

²⁹ BNE, R/36459.

³⁰ Vegeu el gravat de la fig.1.

estava fugint de la justícia i l'autor de l'imprès espera la seua captura. El document literari acaba adreçant-se directa al públic lector o oïdor, demanant-los que cuiden als fills dels perills i els castiguen si pretenien reproduir els rols dels malfactors:

Tambe pregam
Totes les mares
Tambe los pares
Que tenen fills
Que de perils
Vulen guardar
Y castigar

La tasca principal del plec és deixar constància que els bandolers estan peneditos i que són conscients que vivien cometent greus pecats constantment. L'últim imprès: *Coplas sobre una campana que ses feta en Barcelona deu dies del mes de abril 1573*,³¹ com diu en el títol, està compost un dia després que es publicaren les sentències contra els bandolers capturats. Al final del text es reproduïxen les condemnes amb el nom dels 38 reus i les penes que se'ls imposà, que anaven des d'assots, "atenallament", amputació d'orelles, arrossegament, incloent el patíbul final, fins a la pena de galeres per tres anys.³² Aquesta relació dels fets resumeix, *grosso modo*, el contingut dels altres plecs i descriu cronològicament els esdeveniments des de la lluita a Igualada fins a la mort dels bandolers capturats. Comença descrivint les crides que es feren perquè la població igualadina ataqués els bandits, seguidament conta com dugueren a Barcelona els bandits vius i després els caps dels morts, i se centra en els turments i el ritual punitiu que sofriren els bandolers fins arribar al patíbul. Els detalls sanguinaris i morbosos són abundants en aquest text, que intenta criminalitzar els reus:

No son moros ni alarbs (sic)
Encara quels an portats
A pagar los seus peccats
Gent es perversa y malvada
Vint y hu morí en la forca
A la usança catalana.

Aquest text li dedica una part important al bandoler conegut com Ànima Pecadora, en els últims instants abans de la seua mort. A més de descriu el ritual seguit fins al patíbul, com en el relat d'Antoni Roca, fa al·lusió a la mare del bandit, en aquest cas per a pronosticar que segurament, la dona, patirà en les jornades d'execució:

Ho soperbia que as causat
Ho viure mal empleat
Ho visi tan perillós
Ho mare que mas criat

³¹ Obra del Cançoner Popular de Catalunya (OCPC), Sèrie A, Materials Aguiló, Carpeta A-15, IV. El títol fa referència a una campana d'alarma contra invasors o malfactors que la població havia de fer sonar en cas que en veren. Aquest plec no figura en l'inventari de Josep Romeu, fou arreplegat per primera vegada en l'inventari de Pep Valsalobre. El document es troba dins dels recopilats en l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya que es troben a l'Abadia de Montserrat. N'hem consultat alguns exemplars dels microfilms de la BNC, però per a citar de manera més precisa n'utilitzem la signatura dels documents originals arreplegats per Josep Massot i Muntaner (1993). Tots els plecs que citem de l'OCPC estan dins de la sèrie A, materials Aguiló.

³² Les penes són les que es dictaren realment, segons hem pogut constatar en la documentació conservada a l'ACA que hem anat citant al llarg del present estudi.

Que sentira lo teu cor
En present jornada

4. Els principals cap de quadrilla a finals del XVI

En el mateix any dels fets d'Igualada s'editaren almenys tres plecs més relatius a la captura i la mort de tres caps de quadrilla com foren els germans Poch, Joan i Montserrat, i Joan Escuder. El virrei Fernando de Toledo (1571-1580) llançà un pregó contra aquests bandits ja que ells foren els delats més importants, i perjudicials, del Principat en la dècada de 1570:

[...] Que com per los gravissims, y atrocissims delictes y tat qua/lificats comesos y perpetrats per Ioan Scuder de Ripoll, y Ioa(n) Pons/ de Sarreal, los germans Pochs , y altres lladres y saltajadors de camins, sia stat fins a vuy lo present Principat y Comtats de Rossello/ y Cerdanya tat inquietat y oprimmit , que noy ha ninguna persona/ que sens molt gran perill de sa vida y de son patrimoni pugue anar/ ni trestejar per los dits Principat y Comtats, ni negociar , ni portar/ robes ni mercaderies algunes de una part a altra, en la psecutio dels/ quals lo que mes principalmet se ha de advertir, es tenir dits lladres/y mals homens persones, les quals postposat tot temor de Deu e de/ la justicia temporal en molt gran detriment de sa consciencia e hon/ra los recepten y recullen en ses cases e altres parts [...]³³

La quadrilla dels Poch estava encapçalada per Montserrat Poch, que anava acompanyat dels seus germans Joanot i Pere, els tres naturals del municipi de Vallbona d'Anoia a la comarca d'Anoia.³⁴ Foren molt actius tant per les terres properes al seu poble, com també pel Penedès, el comtat de Foix, Andorra o la vegueria de Lleida. (Mestre, 833) Sabem que l'onze d'abril de 1570 “en lo camí real que va de la vila de Piera al lloch de Vallbona” un grup de bandolers comandats pels germans Montserrat, Pere i Joan Poch amb crits de ‘Muyren, muyren los traïdors’ van matar el comissari reial Pere Mateu, el qual anava ben escortat.³⁵ Després d'aquest esdeveniment, la quadrilla dels Poch es va refugiar a Vilafranca del Penedès per atendre als ferits “y els barbers de aqueixa vila los tenen en cura.” El virrei ordenà al veguer que organitzés un servei d'espionatge per vigilar les eixides dels barbers de la vila per poder localitzar les cases on estaven ocults els bandolers. Al gener de 1573, Joan Poch va caure en mans de la justícia a Castellfollit de Boí i posteriorment fou executat a Barcelona. La captura va fer-se després d'una forta lluita, i la casa rectoral sofrí desperfectes.³⁶ De la seua captura i mort s'escrigueren almenys dos plecs, el més conegut és *Cobles ara nouament fetes dels mals y desastres a fets Ianot Poch y de la sententia que li han feta*.³⁷ Aquestes cobles són les que més dades aporten de la vida del bandoler, i la seua missió principal era presentar aquest com criminal despietat, és a dir com un lladre:

Fins a les cases entraves
A matar, y fer mals fets

³³*Ara hojats tothom generalme[n]t queus notifiquen e fan a saber de part del excelent senyor don Ferrando de Toledo, prior de Castella del orde de Sanct Ioan de Hierusalem, conseller, loctine[n]t y capita general de la Sacra Catholica y Real Magestad en lo principat de Cathalunya y comtats de Rosello i Cerdanya...* BNC, Fullets Bonsoms (F.Bon.) 2374.

³⁴No hem de confondre Joan Poch amb Joan Pons, un altre bandoler contemporani d'aquest.

³⁵Aquest seria un crit de guerra més que utilitzarien els bandolers, com el de “visca la terra, mori el mal govern” que utilitzarien bandolers com el Serrallonga. Encara que Reglà en el seu moment interpretava que els traïdors eren normalment “els oficials reials, i per extensió, les autoritats” és a dir com un “aspecte polític de lluita contra el virrei”, sabem que els bandolers no buscaven una reivindicació política o una transformació social, tot i que algunes fons literàries o fins i tot d'arxiu puguen induir el contrari en algunes ocasions. (Reglà, 1962: 75).

³⁶Aca. Reg. 4.734, fol 245 i reg. 4.735, f. 142

³⁷OCPC, Sèrie A, Materials Aguiló, carpeta A-15, II, núm. 9. També n'hi ha un exemplar al British Museum i la Biblioteca Digital Siglo de Oro (BIDISO) en té un exemplar digitalitzat.

Y a la pobra gent robaves
Fins los claus de les parets

Aquests últims versos van ser utilitzats per Peter Burke (243) en el seu anàlisi sobre la cultura popular europea per explicar que en la literatura no sempre s'idealitzava el bandoler. Però no sols el presenta com a lladre sinó que afirma que no tenia por al rei ni a les autoritats, violava a les dones: “Quantes ne has desonrrades/ a ta vida de donzelles/ y de viudes y casades/ no dexant sinó es velles.” És un bandoler que gaudeix fent partir a les seues víctimes perquè no té prou en assaltar a la gent sinó que de vegades els amputava parts del cos i eixes “crueltats sen mida” estaven promogudes, com en el cas de Roca, pel mateix diable: “Pus del mal eres exit/ poch qui ta fet tornar?/ Lo diable t'à treyt/ y t'a volgut enganyar.” Les cobles diuen que el diable el traí perquè, després de ferir el batlle d'Igualada, els germans se'n anaren a les Illes Balears, on estaven segurs, però Joanot no volia seguir el camí del seu germà, que en el moment de l'edició del plec entenem que encara estava a Mallorca, i tornà a Catalunya. El que remarca la cobla és que eixa decisió suposà la seua captura i mort. Quan ja estava en mans de la justícia a més de l'execució sofrí unes penes corporals com “l'atenallament”: “segons mana llur procés/ y posat en carretó/ ab copa de foch encès/ y ab tenalles de foch/ lo faran molt ben patir.” A més, li amputaran mans o orelles: “mana lo Real Consell/ que ses mans sien llevades/ y cremades devant ell/ y après en lo tal lloch/ escorterat sens detenir.” El text acaba amb una advertència als bandolers que encara resten a Catalunya perquè cessen les seues activats, si no volen acabar com Joan Poch:

Malsfactós, dexau llur cau
Y no vullau fer tal joch
Guardau-vos que no vingau
A morir com Joan Poch

El segon relat era poc conegut fins que Valsalobre el va incorporar al seu inventari i aquesta relació que té per títol: *Testament y condesil y legats de Joanot, bandoler, y sos companyos*,³⁸ és una mena de declaració testamentària oral davant d'un notari. El detall diferenciador entre el primer plec i aquest és que ens presenta un Joanot Poch penedit dels seues actes, no hi ha detalls escabrosos, sols una relació de noms de bandolers morts per la justícia o perseguits en aquell moment com el cas de Joan Escuder, que diu que té fet el testament per a quan l'executen. És de ressenyar que el primer bandoler que cita sigua Antoni Roca, com si els altres bandits que vingueren després d'ell continuaren els seus passos, recordat per mitjà d'impresos de cordell o oralment com una mena de primer bandoler llegendari. Els malfactors i les parcialitats estaven presents molt abans que Roca però pot ser que el paper que jugaren els plecs de cordell inspirats en l'execució d'aquest canviaren la convenció dels bandolers. Abans eren anònims o recordats només en una part petita del Principat i després passaren a tindre major difusió propagandística per mitjà dels impresos que tenien una difusió geogràfica més ampla, i podien perdurar en el temps.

Un altre imprès de 1573 parla del bandoler Joan Escuder, i segurament fou editat posteriorment als plecs de Joanot Poch perquè en els relats d'aquest últim cita a Escuder com a un proscrit perseguit per la justícia encara. Aquest bandit era natural de Ripoll, estigué 10 anys en actiu,³⁹ i segons Reglà fou un dels principals cap de quadrilla després

³⁸ Per a aquest treball hem consultat la transcripció del plec de Valsalobre (1998, 344-348), però a l'OCPC, n'hi ha una còpia, OCPC, Sèrie A, Materials Aguiló, carpeta A-15, II, núm. 9 bis.

³⁹ Segons Xavier Torres (1991), tingué un període d'activitat aproximat de 8 anys entre 1563-1571, encara que tenim notícies que tornà de França amb la quadrilla al 1572 i fou executat el 29 de març del

de la mort de Camps. (Reglà, 72) Va participar en les guerres franceses de religió “i els hugonots el nomenaren, a tall de recompensa, cònsol de la vila de Tarascó. El 1571 bandolejava encara pel Principat, amb una quadrilla de gascons i luterans” (Mestre,405) per això era conegut amb el malnom de “Lo lutherà.” Aquest bandit ja apareix com a “home facciós” als protocols notarials de Ripoll de 1566, relacionant-se amb el monjo de la badia de Ripoll, Jordi Callar, perquè segurament aquest li ajudada a comprar pedrenyals, cavalls i els passaven a França (Arévalo, 79-80).

En 1573 fou capturat, mort en la persecució i el seu cos es cremà per ser considerat heretge.⁴⁰ *Les Cobles dela presa y mort de Ioan Escuder fetes per Miquel Pelegri notari de la vila de Ripoll*,⁴¹ descriuen els preparatius i la posterior persecució del bandoler. Està escrit per Miquel Pelegrí, que era un notari reconegut de Ripoll i sabia a la perfecció com es van desenvolupar els esdeveniments i les persones implicades en aquests (Arévalo , 84).

Les cobles citant les principals personalitats de la vila de Ripoll que acorden capturar tots junts el bandit, amb especial atenció a Jerònim de Pinós, “noble cavaller”, qui escriu, perquè ajuden en la detenció d’Escuder, al vescomte de Girona i als diferents veguers com el de Camprodon, on segons Joan Reglà solia actuar normalment el bandoler. (Reglà, 80). Inclús se cita per primera vegada en els plecs al “valent senyor de Nyer” qui encapçalarà una de les principals parcialitats de Catalunya, els nyerros, a finals del segle XVI fins a la dècada de 1630 aproximadament.⁴² Segons el relat era fonamental que el Luterà no s’adonés que estaven mobilitzant tanta gent contra ell, per això van empresonar-ne els principals aliats en la vila, principalment els familiars que el podrien avisar:

Mirau cert que és menester
Molt secret, sens avalot
Ordir lo que es té de fer:
Germans, nebots i demés,
Tot ho faré presoner
Que ningú puga ni gos avisar a l’Escuder
Com ho diu
[...] Que per tenir tal efecte
ho fa sens dilació
Que per tenir tal efecte
ha posat en pressó
Sa germana i nebots

Els resultats de l’empresa de persecució no foren massa bons perquè no es veia per cap lloc a Escuder: “Digaume com se pot ser/ que no es veja en ningun lloc/ lo maleit de n’Escuder”, i el text deixa entendre que la gent implicada esta cansada d’estar tant de temps en els principals llocs de pas “sofrint pluja i gran vent.” El 29 de març els homes que vigilaven “el pont de Seguries” van divisar al bandoler posant-li “deu pistoles dins del cor” acabant amb la seua vida. Tot seguit, es proclamà que la vila de Ripoll era segura gràcies a les autoritats que han acabat amb el bandit, que sempre defenien a la població de “de nostros mals i quefer.” Per aquesta raó la gent celebra l’esdeveniment:

1573: caldria augmentar dos anys la seua trajectòria si bé és cert que el període d’auge de la quadrilla fou fins el 1571 quan se’n anaren a França.

⁴⁰ ACA, Generalitat, Sèrie V,202,13.

⁴¹ OCPC, Sèrie A, Materials Aguiló, Carpeta A- 15, V.

⁴² El 1573 la senyoria de Nyer estava en mans del llinatge dels Banyuls, concretament en les del pare de Tomàs de Banyuls i de Llupià, qui rebé la senyoria el 1576 i mobilitzà un bàndol conegut amb el nom de nyerros, molt important en les primeres dècades del XVII.

Lo dissabte de matí
 a trenta del mes de maig
 Bo i mort sobre un rossí
 a Ripoll l'han portant
 Amb banderes i trompetes
 tabals i tot lo mester
 Cridaven: Ja tenim feta
 la caça de n'Escuder

El dia un de juny el dugueren a Barcelona on “tothom a veure eixia/ aquest malvat bandoler” i allí va ser cremat, perquè a més de criminal va ser qualificat per la justícia com a un hugonot.⁴³

L'últim plec solt que hem localitzat del segle XVI⁴⁴ són les *Cobles ara novament compostas sobre la presa y sentencia de Montserrat Poc*.⁴⁵ El cap de la quadrilla dels Poch encara durà cinc anys més després de la mort del seu germà Joan, perquè fou executat a la plaça del Rei de Barcelona el 28 de desembre de 1578. Joan Reglà posà a Montserrat Poch com un exemple de longevitat dins del món del bandolerisme perquè quan fou executat passava ja dels 50 anys, ja que, segons un document de l'època aquest era “home gran, escardallench, no molt gros, barba molt mesclada, que passa de cinquanta anys.”⁴⁶ En les cobles no consta la data de publicació però sí que apareix que es venien en la casa de l'impressor Jaume Galvan i aquest té una producció coneguda des del 1576 al 1580 i tenint en comte que Poch mor el 1578 i es buscava publicar aquest tipus de literatura en un espai pròxim als esdeveniments reals, és més que probable que s'edités just després de la seua mort. (Lamarca, 96-97) El relat comença explicant que Montserrat era “un molt gran adalat”⁴⁷, perquè saltejava camins reials “cada dia fent mil mal”, se'n va anar a Mallorca buscant seguretat, com també apareix en el primer plec de Joanot Poch. En les Illes estigué a casa d'un amic fins que la justícia li va parar una emboscada i va haver de fugir ferit a Catalunya. El relat descriu poble per poble els llocs per on va passar després de fugir de Mallorca: de Canet se'n anà a Mataró i d'allí arribà a la casa del batlle “d'Orta” que segurament seria un dels seus protectors. Les cobles al·ludeixen a una xarxa d'espionatge de la justícia i dels seus col·laboradors per saber on estava el bandoler:

A casa d'en Balle de Orta
 se n'anà molt descuydat
 Mas no fonc dintre la porta
 que ya va ser espiat
 Y tan prest fins acusat

⁴³ Generalitat, Sèrie V, caixa 210, doc.142. En aquest document apareix el pagament de 500 i 400 lliures respectivament a Pere Montegut, procurador general de la vila de Ripoll, i Joan Comas?, veí de Ripoll, per la captura i mort del bandoler Joan Escuder. En el dietari de la generalitat (Ed. VV.AA 1994, 416) es descriu la captura d'Escuder. En aquesta relació dels fets, com en el plec, es vol elogiar a “Hyerònim de Pinós, procurador del abadiat de Ripoll” per la presa del bandit.

⁴⁴ N'hi ha un altre plec, *Coblas novas del rabato, y en contra dels Bandolers, en Barcelona á 30 de Maig 1593, per Claudes Bornat Llibrater* però la única referència actual és una nota manuscrita del OCPC, Sèrie A, Materials Aguiló, carpeta A-15, VI, núm. 1, on posa títol del plec i la referència d'un fullet bibliogràfic estampat a final del XVII, però no consta en els inventaris de les principals biblioteques i arxius de l'estat.

⁴⁵ N'existeix un exemplar digital en BIDISO i una còpia a OCPC, Catalunya, Sèrie A, Materials Aguiló, carpeta A-15, II, núm. 10.

⁴⁶ ACA, Reg. 4.744, fol.56.

⁴⁷ “Adalat” fa referència a delat.

per dar fi a son mal joch
Perque allí fonch agafar
al trist de Montserrat Poc.

A Mallorca ja estava vigilat però no el van poder agafar, però a Orta sí que el van capturar viu. Ràpidament el portaren a Barcelona on fou torturat perquè confessés els seues delictes i després sentenciat a la mort, encara que abans sofrí penes corporals com assots, o amputació de mans. Malgrat que el relat descriu el bandoler com una persona cruel, quan arriba el moment de morir se'n penedeix del que havia fet, un escena que Valsalobre qualificà com un “penediment exemplar”:

Açó és no res
conforme són mos pecats
Perquè meresch jo molt més
per les mies grans maldats
Prech a Déu que perdonats
me sien, que xò és molt poc
Que prest los aurà passats
al trist Montserrat poc

Reglà afirma que després de la mort de Poch el Principat tingué un breu període de tranquil·litat, però el plec no deixa d'advertir als bandolers en actiu de les conseqüències dels seues actes:

Bandolés, puc que vaieu
la vida durar tant poc
temps serà que us esmeneu
sinó tots arribareu
on està Montserrat Poc

5. Conclusions

Podem afirmar que durant el segle XVI abunden les històries de cordell que anunciaven notícies actuals que s'editaven el mateix any que es desenvolupaven els fets o, fins i tot en el mateix moment, textos que Mª Cruz García de Enterría (35) anomena “romances evolucionados de carácter noticioso”, fins i tot Josep Romeu es va atrevir a qualificar-los de “periodístics” en el seu estudi sobre els fets d'Igualada:

Inspirat i redactat al calor dels esdeveniments, el plec solt d'aquesta mena constitueix una forma de periodisme que, aparegut amb la propagació de la impremta, en definitiva no és més que potenciació d'un altre tipus de periodisme preexistent: el que implicava la recitació oral dels antics joglars noticiers, (Citat en: Miret, 7).

Els relats dels esdeveniments d'Igualada són el millor exemple d'aquest caràcter “protoperiodístic” perquè a mesura que van desenvolupant-se els fets van imprimint-se'n de nous que aporten novetats al respecte. Hi podem comprovar com (a més de la funció literària que aportaria entreteniment al lector o la moralitzant en els missatges directes als mateixos bandolers i a la població) hi ha una clara funció informativa, com la relació de tots els noms de bandolers vius i morts en Igualada. M^a del Mar Fernández (77) en el seu estudi sobre els plecs del XVI ja deia que:

Los temas contemporáneos fueron ganando interés y los pliegos resultaron un procedimiento eficaz de propagar los acontecimientos más señalados del

momento. Los temas de los pliegos sueltos noticieros eran muy heterogéneos: la aparición de un cometa, la guerra contra los turcos, naufragios, epidemias de peste, ladrones y bandoleros.

Agustín Redondo ha realitzat diversos estudis sobre les relacions de successos en prosa i vers que s'iniciaren en el segle XVI i experimentaren un desenvolupament en el segle XVII. Aquest remarca la dependència mútua i les transformacions sofertes entre la relació i la crònica per una part, i per l'altra entre la relació i la novel·la curta (Redondo 1999, 179-192). La majoria de plec analitzats fins ara se centren en un esdeveniment puntual dins del món del bandolerisme, i parlen d'un bandoler concret posant l'accent en un període molt clar de la vida delictiva com podia ser la persecució, la captura i sobre tot la mort. Era important el moment de la seua mort perquè representava una escena morbosa, i al mateix temps alligadora cap a els bandits que estaven en actiu o cap a la població en general, que havia de saber el final que rebrien si pretenien imitar als bandolers (Llinares, 2017).

Com hem pogut veure, s'intenta criminalitzar la figura del bandit, mostrant-lo com un lladre o assassí sense pietat que actua induït pel mateix diable. La figura del dimoni és habitual en les relacions que Henry Ettinghausen qualifica de "crimen i castigo", on la figura del maligne sempre està present en els actes que ixen de la normal social establerta (Ettinghausen 2012, 127-158). Aquest tipus de relats, segons Redondo, són molt similars als que tracten sobre gitanos i moriscos, que com als bandolers, són representats com "gente sin Dios ni Rey" (Redondo, 1989, 130). Aquests tipus de figures literàries representen el model antagònic al "bandolero social" i generós que va descriure Eric Hobsbawm, que tingué una presència important en el romanticisme del segle XIX. (Hobsbawm)

Encara que aquesta serà la línia general dels plec del segle XVI relacionats amb bandolers, podem observar petites diferències entre dos tipus de relats. Mentre les cobles d'Antoni Roca o en el primer text de Joanot Poch s'emfatitza la crueltat del protagonista sense més, en el segon plec de Poch o el testament de Moreu Palau, a més de criminalitzar, també hi mostra un intent del bandit per redimir la seua ànima abans de morir. En aquest segon cas, la justícia s'apunta dos victòries, per un costat el fet d'acabar amb el criminal amb la seua captura i la mort, i per l'altre, aconseguir redimir una ànima pecadora perquè tinga possibilitat d'entrar al cel. La cobla de Montserrat Poch mostra un estil més "literari" perquè que a més de contar-ne la captura i mort, busca narrar una història més completa amb un començament i un final, utilitzant els primers versos per parlar de la vida delictiva d'aquest a Catalunya, el pas a Mallorca, la fugida, la captura, la confessió, i finalment la mort. Encara que no serà una història de vida completa, com els relats de final del XVII i del XVIII, tampoc és el mateix tipus que els textos literaris dels fets d'Igualada que descriuen un esdeveniment puntual, o les cobles de Joan Escuder que se centren únicament en els preparatius i posterior persecució al Luterà. Aquests textos més narratius no suposen una excepció, perquè marcaren una tendència que seguiran, amb diferències substancials, als relats de segles posteriors. La majoria dels plec van estar elaborats per encàrrec de les autoritats pertinents, per una banda aprofitant aquest gènere literari per a llançar missatges polítics: com els fragments de la pragmàtica contra el bandolerisme promulgada per Carles V que apareixen en les relacions de Roca, i per altra, missatges morals com les referències a la bíblia i a l'ànima del reu.

Malgrat que les autoritats controlaven, censuraven i difonien els seues missatges en aquests textos, (Càtedra) raó per la qual podem qualificar aquest poemes de propagandístics, la interpretació que podien fer els lectors o oïdors podia ser distinta a la que pretenien que es fera el virrei o els consellers (Llinares 2018). Per estudiar l'ús

sociopolític que feren els consumidors dels impresos populars caldrà prestar atenció a les distintes apropiacions que feren aquests dels materials d'impresió que podrien arribar a totes les capes social, o almenys eixa era la seua finalitat (Chartier, 43-62) Els homes i dones dels segles XVI i XVII van saber utilitzar mètodes d'informació, com els plecs sols en vers, i els sectors més humils i analfabets de la societat van saber fer-los seues “con frecuencia, después de haberlos transformado en más de una ocasión” (Redondo 1995, 85).

Podem concloure afirmant que la temàtica bandolera en la literatura de cordell era un tema utilitzat en la Catalunya del cinc-cents, al contrari que en la resta de la Monarquia Hispànica. Aquests impresos suposen una font d'informació alternativa o complementària als estudis sobre la literatura i el bandolerisme, i a més representen un “protoperíode” primerenc en la Catalunya del segle XVI que s'estendrà en el XVII.

Obres citades

- Aguiló i Fuster, M. *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, 1923.
- . *Cançoner de les obretes en nostra llengua materna més divulgades durant els segles XIV, XV i XVI*. Barcelona: Llibreria d'Alvar Verdager, 1900.
- Arévalo Viñas, M. *Ripoll: menestrals i monjos en el marc feudal (segles XVI- XVIII)*. Tesi inèdita. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2015.
- Bojničanová, R. "Les Cobles sobre Antoni Roca (1544, 1546) y su relación con la canción eslovaca sobre Matiaš Bazald (1549). Dos ejemplos de literatura al Servicio de la propaganda de los Habsburgo." *Revista de llengües i literatures catalana, gallega i vasca* 13 (2007): 11-24.
- Borràs i Feliu, A. "Contribución a los orígenes del bandolerismo en Cataluña. La pragmática de Carlos V de 1539." *Separata de Estudios de Historia Moderna III* (1953).
- Burke, P. *La cultura popular en la Europa Moderna*. Barcelona: Altaya, 1997.
- Cañada Solaz, R. *El món en un plec. Aproximació a la literatura popular dels segles XVIII i XIX en València*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2014.
- Casals Martínez, À. *Antoni Roca, el capellà bandoler*. Barcelona: Editorial Sapiens, 2011.
- Cátedra, P. M. *Invención, difusión y recepción de la literatura popular impresa (siglo XVI)*. Mérida: Junta de Extremadura, 2002.
- Chartier, R. "«Cultura popular»: retorno a un concepto historiográfico." *Manuscrits: revista d'Història Moderna* 12 (1994). 43-62.
- D. A. *España y el mundo mediterráneo a través de las relaciones de sucesos (1500-1750): Actas del IV Coloquio Internacional sobre Relaciones de Sucesos*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 2008.
- D. A. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya, 1539-1578*. Vol. II. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1994.
- Ettinghausen, H. "Prensa amarilla y barroco español." En R. Chartier & C. Espejo eds. *La aparición del periodismo en Europa*. Madrid: Marcial Pons, 2012. 127-158.
- Exposito Amagat, R. *Nivells d'alfabetització i practiques culturals en la Catalunya moderna: aprendre de llegir, escriure i comptar*. Barcelona: Gregal, 2016.
- Fernández, M^a del M. "Política y propaganda en los pliegos sueltos catalanes (siglo XVI)." *eHumanista* 3 (2003): 77-90.
- Fuster Ortells, J. *Literatura i llegenda*. Barcelona: Edicions 62, 1977.
- García de Enterría, Mª C. *Sociedad y poesía de cordel en el barroco*. Madrid: Taurus, 1973.
- Gisbert, J. *Cançons de bandolers i lladres de camí ral*. Barcelona: Raima, 1989.
- Gutiérrez Solana, J. *Obra literària*. Madrid: Taurus, 1961.
- Hobsbawm, E. *Bandidos*. Barcelona: Crítica, 2001.
- Lamarca Morell, M. *La Impremta a Barcelona (1501-1600)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2015.
- Llinares Planells, A. "El final del bandoler: aproximació a la literatura de patíbul de la Corona d'Aragó." *SCRIPTA, Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna* 10 (2017): 108-125.
- . *Bandolers i bandolerismes en la literatura popular de Corona d'Aragó (ss. XVI-XVIII)*. Treball de fi de màster inèdit. València: Universitat de València, 2017.
- . *Plects poètics de bandolers a la Catalunya del barroc. Un exemple de literatura propagadística*. *Manuscrits* 37 (2018). En premsa.

- Martín Abab, J. *Los primeros tiempos de la imprenta en España (c. 1471-1520)*. Madrid: Ediciones del Laberinto, 2003.
- Massot i Muntaner, J. *Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, Vol. IV. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.
- Mestre i Camps, J. *Diccionari d'Història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1992.
- Miret i Solé, Mª T. "Diario de Igualada (1808). Antecedents de la premsa periòdica igualadina." *Revista d'Igualada* 16 (2004): 6-10.
- Portús, J. "Imágenes de cordel." En L. Diaz Viena coord. *Palabras para el pueblo. Aproximación general a la literatura de cordel*, vol. 1. Madrid: CSIC, 2000. 403-429.
- Redondo, A. "Características del «periodismo popular» en el Siglo de Oro." *Anthropos*, 166, 167 (1995): 80-85.
- . "Le bandit à travers les Pliegos sueltos des XVIe et XVIIe e siècles." *El bandolerismo y su imagen en el siglo de oro*. Madrid: Casa Velázquez, 1989. 123-138.
- . "Relación y crónica, relación y novela corta. El texto en plena transformación." En Mª L. López, P. M^a. Cátedra coords. *El libro antiguo Español*. Vol. V. Salamanca: Universidad de Salamanca, 1999. 179-192.
- Reglà, J. *El bandolerisme català del barroc*. Barcelona: Edicions 62, 1966.
- Romeu i Figueres, J. *Poesia en el context cultural del segle XVI al XVIII*. Barcelona: Curial, 1991.
- Rosenthal, J. *Éditions originales de romances espagnoles*. Munic, 1903.
- Sánchez Pérez, M. "Panorámica sobre las Relaciones de sucesos en pliegos sueltos poéticos (siglo XVI)." *eHumanista* 21 (2012): 336-368.
- Segura, J. *Història d'Igualada*, vol. 1. Barcelona: Estampa d'Eugeni Subirana, 1907.
- Torres i Sans, X. *Els bandolers (ss. XVI-XVII)*. Vic: Eumo, 1991. 162-163.
- Valsalobre, P. "Plecs sols poètics catalans dels segles XVI i XVII relatius al bandolerisme. Un inventari." *Llengua i literatura* 9 (1998): 287-364.

Annex

Figura 1. Testament y codicil en lo qual fa legats la preso de Barcelona als bandolers de la companyia d'Ànima Pecadora, fet a set de abril, 1573. Biblioteca Nacional de España (BNE) R/36459.

COBLES ARA NO-
uament fetes dels mals y defa-
ïtres a fets Ianot Poch y de la sentètia q'li hā feta.

Figura 2. Cobles ara nouament fetes dels mals y desastres a fets Ianot Poch y de la sententia que li han feta. Obra del Cançoner Popular de Catalunya (OCPC), Sèrie A, Materials Aguiló, carpeta A-15, II, núm. 9.